ТЕРМИЗ ДАВЛАТ УНИВЕРСИТЕТИ

PHILOLOGICAL RESEARCH: LANGUAGE, LITERATURE, EDUCATION

FILOLOGIK TADQIQOTLAR: TIL, ADABIYOT, TA’LIM

ФИЛОЛОГИЧЕСКИЕ ИССЛЕДОВАНИЯ: ЯЗЫК, ЛИТЕРАТУРА, ОБРАЗОВАНИЕ

Илмий-инновацион журнал

Jurnal OAK Rayosatining 2022-yil 30-sentabrdagi 325/6-son qarori bilan filologiya fanlari bo‘yicha doktorlik dissertatsiyalari asosiy ilmiy natijalarini chop etish tavsiya etilgan ilmiy nashrlar ro‘yxatiga kiritilgan

2021-yildan buyon nashr etiladi

2026 / № 3.1–3

Termiz – 2026

Muassis:
Termiz davlat universiteti

PHILOLOGICAL RESEARCH: LANGUAGE, LITERATURE, EDUCATION

FILOLOGIK TADQIQOTLAR: TIL, ADABIYOT, TA'LIM

ФИЛОЛОГИЧЕСКИЕ ИССЛЕДОВАНИЯ: ЯЗЫК, ЛИТЕРАТУРА, ОБРАЗОВАНИЕ

ILMIY-INNOVATSION JURNAL

O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Administratsiyasi huzuridagi Axborot va ommaviy kommunikatsiyalar agentligi tomonidan 2020 yil 19 oktyabrda 1122 raqami bilan ro'yxatga olingan. Matnlarda foydalanilgan misol, ko'chirma va ma'lumotlar aniqligi uchun mualliflar javobgardir. Jurnaldan ko'chirib bosilganda manba qayd etilishi shart.

Bosishga ruxsat etildi: 20.06.2026
Qog'oz bichimi: 70x85
Bosma tabog'i: 5.94
Ofset bosma. Ofset qog'ozi
Adadi: 100
Bahosi kelishilgan narxda
Buyurtma: 155-son

«TerDU bosmaxonasi»da chop etildi
Termiz shahri, Barkamol avlod ko'chasi, 43-uy

Tahririyat manzili:
190111, Termiz shahri,
Barkamol avlod ko'chasi, 43.
Telefon: +998990 377 77 23,
+99895 986 07 77

E-mail:
philologicalresearch@umail.uz

Rasmiy sayt:
https://journaltersu.uz

BOSH MUHARRIR:
Abduqodir TOSHQULOV,
iqtisodiyot fanlari doktori, professor

TAHRIR HAY'ATI:

Bekpo'lat Umurqulov, filologiya fanlari doktori, professor (bosh muharrir o'rinbosari)
Shoxista Maxmaraimova, filologiya fanlari doktori, professor (mas'ul muharrir)
O'ral Xoliyorov, f.f.f.d. (PhD), dotsent (O'zbekiston)
Olmos Ulviy Binnatova, f.f.d., professor (Ozarbayjon)
Karl Rayxl, f.f.d., professor (Germaniya)
Vali Savash yelok, f.f.d., professor (Turkiya)
Dorota Silviya, f.f.f.d. (PhD), dotsent (Polsha)
Zabita Mahammad qizi Teymurlu, filologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori, dotsent (Ozarbayjon)
Tarana Imomverdi qizi Xojieva, filologiya fanlari doktori, professor (Ozarbayjon),
Muslihiddin Muhiddinov, f.f.d., professor (O'zbekiston)
Ibodulla Mirzayev, f.f.d., professor (O'zbekiston)
Abdi Mamatov f.f.d., professor (O'zbekiston)
Suyun Karimov f.f.d., professor (O'zbekiston)
Muhammadxon Hakimov, f.f.d., professor (O'zbekiston)
Nafas Shodmonov f.f.d., professor (O'zbekiston)
Dilmurod Quronov, f.f.d., professor (O'zbekiston)
Murodqosim Abdiyev, f.f.d., professor (O'zbekiston)
Baxtiyor Mengliyev, f.f.d., professor (O'zbekiston)
Normat Y o'ldoshev, f.f.d., dotsent (O'zbekiston)
Baxtiyor Xolmuxamedov, f.f.d., dotsent (O'zbekiston)
Bobonazar Murtazayev, f.f.n., dotsent (O'zbekiston)
Asqar Eshmo'minov, f.f.d., professor (O'zbekiston)
Obidjon Shofiyev, f.f.f.d. (PhD), dotsent (O'zbekiston)
Zafar Umurqulov, f.f.d., dotsent (O'zbekiston)
Nurali Amonturdiyev, f.f.f.d. (PhD) (O'zbekiston)
Hakim Ahmedov, f.f.f.d., dotsent (O'zbekiston)
Abdulla Xudoyqulov, f.f.f.d., dotsent (O'zbekiston)
Ahad Shukurov, f.f.f.d., dotsent (O'zbekiston)
Eshnazar Jabborov, f.f.f.d., dotsent (O'zbekiston)
Abdumurod Arslonov, f.f.f.d., dotsent (O'zbekiston)
Sirojiddin Turdimurodov, filologiya fanlari doktori, dotsent (O'zbekiston)
Umida Raximova, f.f.f.d. (PhD) (O'zbekiston)
Gulchehra Begmatova, f.f.f.d. (PhD) (O'zbekiston)
Nargis Qurbonazarova, filologiya fanlari doktori, dotsent (O'zbekiston)
Muyassar Xolova, f.f.f.d., dotsent (O'zbekiston)
Shoira Omonturdiyeva, f.f.d., dotsent (O'zbekiston)
Sherzod Turdiqulov, f.f.f.d. (PhD) (O'zbekiston)
Alibek Omonturdiyev, f.f.f.d. (PhD) (O'zbekiston)
Humayun Nadim Muhammad, f.f.f.d., dotsent (O'zbekiston)

Texnik muharrir: Bahodir To'raliyev

Учредитель:
Термезский государственный университет

PHILOLOGICAL RESEARCH: LANGUAGE, LITERATURE, EDUCATION

FILOLOGIK TADQIQOTLAR: TIL, ADABIYOT, TA'LIM
ФИЛОЛОГИЧЕСКИЕ ИССЛЕДОВАНИЯ: ЯЗЫК, ЛИТЕРАТУРА, ОБРАЗОВАНИЕ

НАУЧНО-ИННОВАЦИОННЫЙ ЖУРНАЛ

Зарегистрировано Агентством информации и массовых коммуникаций при Администрации Президента Республики Узбекистан от 19 октября 2020 года под номером 1122.

Авторы несут ответственность за точность приведенных в текстах примеров, отрывков и данных. Необходимо указывать источник при копировании из журнала.

Разрешено к печати: 20.06.2026
Размер бумаги; 70x85
Печатный лист: 5.94
Офсетная печать: Офсетная бумага
Тираж: 100. Цена договорная
Заказ: 155

Печатано в «Типографии ТерГУ»
ул. Баркамол авлод 43, г. Термез

Адрес редакции:
190111, г.Термез, ул. Баркамол авлод, 43.
Телефон: +998990 377 77 23, +99895 986 07 77

E-mail:
philologicalresearch@umail.uz

Официальный сайт:
https://journaltersu.uz

ГЛАВНЫЙ РЕДАКТОР:
Абдукадир ТАШКУЛОВ,
доктор экономических наук, профессор

РЕДАКЦИОННАЯ КОЛЛЕГИЯ:

Бекпулат Умуркулов, доктор филологических наук, профессор (зам. главного редактора)
Шохиста Махмараимова, доктор филологических наук, профессор (ответственный редактор)
Урал Холияров, ф.ф.ф.д. (. PhD), доцент (Узбекистан)
Олмос Улвий Биннатова, д.ф.н., профессор (Азербайджан)
Карл Райхл, д.ф.н., профессор (Германия)
Вали Саваш Елок, д.ф.н., профессор (Турция)
Дорота Сильвия, PhD, доцент (Польша)
Забита Магомед кызы Теймурлу, доктор философии по филологии, доцент (Азербайджан)
Тарана Имамверди гызы Хаджиева, доктор наук, профессор (Азербайджан)
Муслихиддин Мухиддинов, д.ф.н., профессор (Узбекистан)
Ибодулла Мирзаев, д.ф.н., профессор (Узбекистан)
Абди Маматов, д.ф.н., профессор (Узбекистан)
Суюн Каримов, д.ф.н., профессор (Узбекистан)
Мухаммадхон Хакимов, д.ф.н., профессор (Узбекистан)
Нафас Шодмонов, д.ф.н., профессор (Узбекистан)
Дилмурод Куронов, д.ф.н., профессор (Узбекистан)
Мурадкасим Абдиев, д.ф.н., профессор (Узбекистан)
Бахтиёр Менглиев, д.ф.н., профессор (Узбекистан)
Нормат Юлдашев, д.ф.н., доцент (Узбекистан)
Бахтиёр Холмухамедов, д.ф.н., доцент (Узбекистан)
Бобоназар Муртазаев, к.ф.н., доцент (Узбекистан)
Аскар Эшмуминов, д.ф.н., профессор (Узбекистан)
Обиджон Шофиев, д.ф.ф.н. (PhD), доцент (Узбекистан)
Зафар Умуркулов, д.ф.н., доцент (Узбекистан)
Нурали Амонтурдиев, д.ф.ф.н. (PhD) (Узбекистан)
Хаким Ахмедов, д.ф.ф.н., доцент (Узбекистан)
Абдулла Худайкулов, д.ф.ф.н., доцент (Узбекистан)
Ахад Шукуров, д.ф.ф.н., доцент (Узбекистан)
Эшназар Джаббаров, д.ф.ф.н., доцент (Узбекистан)
Абдумурод Арслонов, д. ф.ф.н., доцент (Узбекистан)
Сирожиддин Турдимуродов, доктор наук, доцент (Узбекистан)
Умида Рахимова, д.ф.ф.н. (PhD) (Узбекистан)
Гульчехра Бегматова, д.ф.ф.н. (PhD) (Узбекистан)
Наргис Курбаназарова, доктор наук, доцент (Узбекистан)
Муяссар Холова, д.ф.ф.н., доцент (Узбекистан)
Шаира Амонтурдиева, д.ф.н., доцент (Узбекистан)
Шерзад Турдикулов, д.ф.ф.н. (PhD) (Узбекистан)
Алибек Омонтурдиев, д.ф.ф.н. (PhD) (Узбекистан)
Хумаюн Надим Мухаммад, д.ф.ф.н., доцент (Узбекистан)

Технический редактор: Баходир Туралиев

Institutor:
Termez State University

PHILOLOGICAL RESEARCH: LANGUAGE, LITERATURE, EDUCATION

FILOLOGIK TADQIQOTLAR: TIL, ADABIYOT, TA'LIM

ФИЛОЛОГИЧЕСКИЕ ИССЛЕДОВАНИЯ: ЯЗЫК, ЛИТЕРАТУРА, ОБРАЗОВАНИЕ

SCIENTIFIC-INNOVATIONAL JOURNAL

Registered by the Agency for Information and Mass Communications under the President's Administration of the of the Republic of Uzbekistan on October 19, 2020 under number 1122.

The authors are responsible for the accuracy of the examples, passages and data provided in the texts. The source must be specified when copying from the journal.

Approved for printing: 20.06.2026
Size of the paper: 70x85
Printed sheet: 5.94. Offset printing.
Offset paper. Circulation: 100
Price is negotiable
Order: 155. Printed at the «Printing House of the TerSU»
43, Barkamol avlod str. Termez city.

Address of Editorial Office:
190111, Barkamol avlod str., 43,
Termez city.
Phone: +998990 377 77 23,
+99895 986 07 77

E-mail:
philologicalresearch@umail.uz

Official website:
https://journaltersu.uz

EDITOR IN-CHIEF:
Abdukodir TASHKULOV,
doctor of economic sciences, professor

EDITORIAL BOARD:

Bekpulat Umurkulov, doctor of philological sciences, professor (Uzbekistan) (deputy chief editor)
Shohista Makhmaraimova, doctor of philological sciences, professor (Uzbekistan) (editor-in-chief)
Ural Kholiyorov, Doctor of Philosophy in Philology, Associate Professor (Uzbekistan)
Olmos Ulviy Binnatova, doct.of philol. sciences, professor (Azerbaijan)
Karl Rayxl, doct.of philol. sciences, professor (Germany)
Vali Salvash Elok, doct. of philol. sciences, professor (Turkey)
Dorota Silvia, PhD, associate professor (Poland)
Zabita Magomed kyzy Teymurlu, Doctor of Philosophy in Philology, Associate Professor (Azerbaijan)
Tarana Imamverdi gizi Khadzhieva, Doctor of Sciences, Professor (Azerbaijan)
Muslihiddin Mukhiddinov, doct.of philol. sciences, professor (Uzbekistan)
Ibodulla Mirzaev, doct.of philol. sciences, professor (Uzbekistan)
Abdi Mmatov, doct.of philol. sciences, professor (Uzbekistan)
Suyun Karimov, doct.of philol. sciences, professor (Uzbekistan)
Muhammadkhon Khakimov, doct.of philol. sciences, professor (Uzbekistan)
Nafas Shodmonov, doct.of philol. sciences, professor (Uzbekistan)
Dilmurod Kuronov, doct. of philol. sciences, professor (Uzbekistan)
Muradkasim Abdiyev, doct. of philol. sciences, professor (Uzbekistan)
Bakhtiyor Mengliev, doct. of philol. sciences, professor (Uzbekistan)
Normat Yuldashev, doct. of philol. sciences, associate professor (Uzbekistan)
Bakhtiyor Kholmukhamedov, doct. of philol. sciences, associate professor (Uzbekistan)
Bobonazar Murtazaev, cand.of philol. sciences, associate professor (Uzbekistan)
Askar Eshmuminov, doct. of philol. sciences, professor (Uzbekistan)
Obidjon Shofiev, PhD, associate professor (Uzbekistan)
Zafar Umurkulov, doct. of philol. sciences, associate professor (Uzbekistan)
Nurali Amonturdiev, PhD (Uzbekistan)
Hakim Akhmedov, Doctor of Philosophy in Philology, Associate Professor (Uzbekistan)
Abdulla Khudaykulov, Doctor of Philosophy in Philology, Associate Professor (Uzbekistan)
Ahad Shukurov, Doctor of Philosophy in Philology, Associate Professor (Uzbekistan)
Eshnazar Jabbarov, Doctor of Philosophy in Philology, Associate Professor (Uzbekistan)
Abdumurod Arslonov, Doctor of Philosophy in Philology, Associate Professor (Uzbekistan)
Sirojiddin Turdimurodov, Doctor of Sciences, Associate Professor (Uzbekistan)
Umida Rakhimova, Doctor of Philosophy in Philology (Uzbekistan)
Gulchekhra Begmatova, Doctor of Philosophy in Philology (Uzbekistan)
Nargis Kurbanazarova, Doctor of Sciences, Associate Professor (Uzbekistan)
Muyassar Kholova, Doctor of Philosophy in Philology, Associate Professor (Uzbekistan)
Shoira Omonturdiyeva, doct. of philol. sciences, associate professor (Uzbekistan)
Sherzod Turdikulov, Doctor of Philosophy in Philology, Associate Professor (Uzbekistan)
Alibek Omonturdiev, Doctor of Philosophy in Philology (Uzbekistan)
Humayun Nadim Muhammad, Doctor of Philosophy in Philology, Associate Professor (Uzbekistan)

Technical editor: Bakhodir Turaliyev

МУНДАРИЖА

TILSHUNOSLIK

LUTFULLAYEVA DURDONA
Lisoniy assotsiatsiyalarda milliy tafakkurning voqelanishi
(Vatan assotsiativ maydoni misolida) 7

MIRZAYEV IBODULLA
Xomskiyning “Til va ong” asari, generativ tilshunoslik konsepsiyasi
va professor Baxtiyor Mengliyevning tarjimonlik mahorati....10

ҚУРОНОВ ДИЛМУРОД
Бадиий диалог таржимасида коммуникатив вазиятни тўғри англаш зарурати
(Чўлпоннинг «Кеча ва кундуз» романининг янги русча нашри мисолида) 16

ЧЎТМАТОВ ЖЎРАБЕК ОМОНОВИЧ
«Ҳикмат» сўзининг араб лексикографик манбалари асосидаги лексик-семантик таҳлили.... 19

ЧОРИЕВ ТАВАККАЛ РАВШАНОВИЧ
Абдураҳмон Жомий ва Алишер Навоий идиостилида
«Саг//ит» концептининг лингвопоэтик хусусиятлари....25

UMURQULOV ZAFAR BEKPO‘LATOVICH
Alisher Navoiy ijodida so‘z qadri va nutq odobi talqini....34

UBAYDULLAYEV ALISHER ABDUSALOMOVICH
Ogahiy tarjimasidagi asarlar leksikasining tarixiy-etimologik tahlili
(“Axloqu-l-Muhsiniyn” asari misolida) 37

IBRAGIMOV SHEXROZBEK TO‘LQINJON O‘G‘LI
Tashbih va epitetlarning pragmatik talqini: tarjimada ekspressivlik va
stilistik ekvivalentlik....41

IBRAGIMOV JASURBEK TULKINJON O‘G‘LI
Jangovorlik, jasorat va jismoniy kuchga oid epitetlar
(“Beowulf” ingliz eposi misolida)....47

NAZAROVA ZIYODA KATTAYEVNA
Frazeologizmlarning yondosh birliklar bilan o‘zaro aloqasi 51

QOBILOV MIRZIYO ESHNOZAR O‘G‘LI
O‘z qatlamga oid antroponimlar tasnifi 55

ISRAILOVA SAODAT TURAPOVNA
Rang komponentli birliklarning mental birliklarda aksi....58

RO‘ZIMATOVA DILNOZA
Rasmiy munosabatlarda murojaat birliklarining shaxs ijtimoiy maqomining ifodalanishi....62

XUSANOVA NAFISA ZOKIRJON QIZI
Ertak janrida dialogning strukturaviy va funksional poetikasi
(Ingliz va o‘zbek xalq ertaklari misolida)....65

XABIBULLAYEVA FAZILAT XABIBULLO QIZI
“Boburnoma”dagi saroy-ma’muriy xizmat unvonlarining inglizcha tarjimalarda berilishi 69

MUSTAFAYEV ELYOR ODIL UGLI
Theoretical foundations for the classification of phraseological units in english 73

МУНДАРИЖА

TURSUNOVA DILSHODA XOLDIN QIZI
“O‘zbek tilining izohli lug‘ati”da qurol-aslaha nomi bilan bog‘liq folklorizmlar 77

YAVKOCHEVA FERUZA HUSAN QIZI
Types of english speech-language pathology dictionaries according to semantic relations 81

SHUKUROV RAHMATILLO MIRZATILLAYEVICH
Farg‘ona viloyati tarixiy oykonim, gidronim va oronimlarining leksik-semantik tasnifi hamda sotsiolingvistik tahlili 86

XALIQULOVA MUSHARRAF EGAMNAZAR QIZI
Maqol lingvistik, kognitiv va madaniy fenomen sifatida 90

O‘RAZOV ALISHER DONIYOROVICH
O‘zbek tilida substantiv leksemalar semantik shajarasining ifodalanishida pragmatik omillar 93

DJURAYEVA MAXBUBA USMANOVNA
Emotsiya, konsept va emotsional konsept tushunchalarining lingvistik talqini 96

ADABIYOTSHUNOSLIK

ABDULLAEV RAMAZON
Муиззий ва Ҳофиз шеъриятида адабий таъсир ва ижодий ворислик. 99

ARSLONOV ABDIMUROD KAROMATOVICH
“Qisasi Rabg‘uziy” asari poetikasi va badiiy-estetik xususiyatlari xususida.....104

АЛИМАРДОН ҲАЙИТОВ
Али Қушчининг ўғли ҳам олим бўлган.....108

DR. DONIYOR K. KELDIYOROV
Wounded memory and hybrid identity in Khaled Hosseini’s the kite runner.....112

IBRAGIMOV JAVOHIR TO‘LQINJON O‘G‘LI
Harold Lambning “Tamerlane: the earth shaker” romanida amir temur xarakterining badiiy ifodasi 116

RAXIMOVA UMIDA SOLIYEVNA
Ona obrazining ramziy va mifopoetik talqini: inglizzabon va o‘zbek adabiyoti misolida 121

MNAJATDINOVA MAKARYA
Hozirgi qoraqalpoq xotin-qizlar lirikasida psixologik metamorfoza 126

JIENBAEV MUSA AZATBAEVICH
XX-XXI asr lirikasida Odissey obrazining transformatsiyasi.....130

RADJABOVA MUXTASAR DAVRANBEKOVNA
Arab tilida talabalarning yozuv malakasini rivojlantirishda o‘yin texnologiyalarining tatbiqi.....134

Filologik tadqiqotlar: til, adabiyot, ta'lim. 2026; 9
ISNN: 2181-1741 (Print)
ISNN: 2181-1725

ALISHER NAVOIY IJODIDA SO‘Z QADRI VA NUTQ ODOBI TALQINI

Umurqulov Zafar Bekpo‘latovich,
Termiz davlat universiteti dotsenti,
filologiya fanlari doktori

Alisher Navoiy o‘zbek tili tarixida so‘z san'atining buyuk namoyandasi bo‘lish bilan birga, tilning ijtimoiy, ma'naviy va axloqiy imkoniyatlarini teran anglagan mutafakkirdir. Uning asarlarida til faqat fikr almashish quroli emas, balki insonning ma'naviy qiyofasini namoyon qiluvchi, kishilarni bir-biriga yaqinlashtiradigan yoki aksincha, ular o‘rtasida nizo tug‘dirishi mumkin bo‘lgan kuch sifatida talqin etiladi. Shu bois Navoiy so‘zning ma'nosi, rostligi, qisqaligi, o‘rinliligi, ta'sirchanligi va axloqiy oqibatiga doir ko‘plab hikmatlarni meros qoldirgan.

Bugungi nutq madaniyati nazariyasida ham nutqning to‘g‘riligi, aniqligi, mantiqiyligi, jo‘yaliligi, ifodaliligi va etik me'yorlarga muvofiqligi asosiy mezonlar sifatida qaraladi[1]. Navoiyning besh asr muqaddam aytgan fikrlari ushbu zamonaviy talablar bilan ko‘p jihatdan uyg‘un. Ayniqsa, tilga mas'uliyat bilan munosabatda bo‘lish, ortiqcha so‘zdan qochish, suhbatdosh qalbini asrash, rost so‘zlash va tinglashni bilish haqidagi qarashlar hozirgi muloqot madaniyati uchun ham muhimdir.

Navoiy talqinida til insonning boshqa mavjudotlardan ajratib turadigan eng muhim ma'naviy boyliklardan biridir. U so‘zni insonga berilgan oddiy fiziologik qobiliyat sifatida emas, tafakkur va ma'naviyatni tashqi olamga olib chiqadigan vosita sifatida baholaydi.

So‘zdirki, nishon berur o‘likka jondin,
So‘zdirki, berur jong‘a xabar jonondin.
Insonni so‘z ayladi judo hayvondin,
Bilkim, guhari sharifroq yo‘q andin.

Ushbu ruboiyda so‘z "guhari sharif" – eng qimmatli gavhar darajasiga ko‘tariladi. Insonni hayvondan ajratib turuvchi belgi sifatida so‘zga urg‘u berilishi Navoiyning nutqni aql va ma'naviyat bilan uzviy bog‘liq holda tushunganini ko‘rsatadi. Bu yerda insonning ustunligi shunchaki gapira olishda emas, balki ma'no yaratish, fikrni tartibga solish va uni boshqa odamga yetkaza bilish qobiliyatida namoyon bo‘ladi.

"Hayrat ul-abror"da ham so‘z qalbdagi ma'noning gavhari sifatida tasvirlanadi. Shoir "ko‘ngil durji" va "og‘iz huqqasi" obrazlari orqali ma'noning qalbda tug‘ilib, til va so‘z vositasida ifodalanishini badiiylashtiradi:

Barcha ko‘ngil durji aro javhar ul,
Barcha og‘iz huqqasida gavhar ul.
Gar xud erur xanjari po‘lad til,
Suftidag‘i injulari so‘zni bil.

Tilning "po‘lat xanjar"ga qiyoslanishi ham bejiz emas. Xanjar qanday kuchli va o‘tkir vosita bo‘lsa, til ham inson taqdiri va munosabatlariga kuchli ta'sir ko‘rsatadi. So‘z esa ana shu vositaning "injusi"dir. Demak, Navoiy so‘zning qiymati bilan birga uning xavfini ham ko‘radi. Tildan ezgu maqsadda foydalanilsa, u ma'naviy yaqinlikka xizmat qiladi, nazoratsiz ishlatilsa, ko‘ngilni yaralaydi.

Navoiyning nutq odobiga oid qarashlarida shirinso‘zlik, muloyimlik va xushmuomalalik alohida o‘rin tutadi. *"Til shirin va yoqimli bo‘lsa yaxshi; til bilan dil bir bo‘lsa yana yaxshi"* degan hikmatning mazmunida nutqning ikki sharti belgilanadi: tashqi muloyimlik va ichki samimiylik. Faqat xushmuomala so‘zlash kifoya emas, so‘z bilan qalbdagi niyat bir-biriga mos bo‘lishi kerak.

Navoiy nazdida til yomonligi insondagi eng katta kulfat. Yomon tillilik natijasida boshqalarga ozor yetadi, o‘rni bilan bunday odat so‘zlovchi boshiga ham yomon kunlarni soladi. Bu holat shior *"Tili yomon odam xalq ko‘nglini jarohatlaydi, o‘z boshiga ham ofat yetkazadi"* hikmatida butun mohiyati bilan aks ettirib bergan. Odamning hayvondan imtiyozi tili orqali ekanligini ko‘rsatar ekan, shoir muloyim so‘z vahshiylarni ulfatga aylantirishini uqtiradi va achchiq tillilikka shirinsuxanlikka qarama-qarshi qo‘yadi.

Navoiy yomon so‘zlarni nodonlik alomati hisoblaydi. Bo‘lar bo‘lmas so‘z (fikr)larni aytuvchilar, baqirib-chaqirib gapiruvchilarni shoir nodonlar deb biladi va ularni insoniylik doirasidan chiqib ketganligiga ishora qiladi. *Ko‘p bemaza so‘zlaydigan ezma*

[1] Қўнғуров Р., Бегматов Э., Тожиев Ё. Нутқ маданияти ва услубият асослари. – Тошкент: Ўқитувчи, 1992. – Б. 32-44.; Маҳмудов Н. Ўқитувчи нутқи маданияти. – Тошкент: Алишер Навоий номидаги Ўзбекистон Миллий кутубхонаси нашриёти, 2007. – Б. 42-176.

– kechalari tong otguncha huradigan itga o‘xshaydi. Nodonning vahshiylarcha baqirig‘i – eshakning bemahal hangramog‘i, Og‘ziga kelganni demoq – nodonning ishi va oldiga kelganni yemoq – hayvonning ishi.

Shoir so‘zda har qanday yaxshilikning imkoni borligini ta’kidlar ekan, xushsuxan, shirin so‘z bo‘lishni targ‘ib qiladi. Tili shirin insonni oqil deb biladi, til bilan dilni bir bo‘lishini, bu a’zolar insondagi eng yaxshi a’zolar ekanligini uqtiradi. *Shirin so‘z sof ko‘ngillar uchun asal kabi totlidir. Xushsuxan odam yumshoqlik bilan do‘stona so‘z aytadi; ko‘ngilga tushushi mumkin bo‘lgan yuz ham – uning so‘zi bilan daf bo‘ladi. So‘zda har qanday yaxshilikning imkoni bor...*

Xushmuomala, shirin so‘z bo‘lishni shoir insonning yaxshi fazilati deb biladi, chunki shunday xulq orqali dushman do‘stga aylanishi, aksincha yomon-so‘zlilik bilan kishilar ko‘ngliga ozor berishini quyidagcha ta’riflaydi:

Har kimki chuchuk so‘z elga izhor aylar,
Har neki ag‘yor durur yor aylar,
So‘z qatig‘i el ko‘ngliga ozor aylar,
Yumshog‘i ko‘nglillarni giriftor aylar.

Bunday qarash zamonaviy kommunikativ etikadagi suhbatdosh shaxsiga hurmat, muloyimlik va nutqiy vaziyatni hisobga olish tamoyillariga mos keladi. Navoiy uchun yaxshi so‘z – faqat chiroyli ibora emas; u insonlar o‘rtasidagi ishonchni mustahkamlaydigan amaliy kuchdir. Shu jihatdan *“Oshning mazasi – tuz bilan, odam yaxshisi so‘z bilan”* hikmati insonning ijtimoiy qiyofasi uning so‘zida ko‘rinishini ifodalaydi.

Shoir odob-axloq nuqtai nazaridan chin va yolg‘on so‘zga baho berar ekan, yolg‘onchilikni qattiq qoralaydi, yolg‘onchilik bir kun boshga balo keltirishini ulug‘ alloma ochiq-oydin izohlab beradi. *Har kimniki so‘zi – yolg‘on, yolg‘onligi bilingach, uyatga qolg‘on. So‘zning bir-biridan farqi ko‘pdir, ammo yolg‘ondan yomonroq turi yo‘qdir.*

Shoir inson so‘zini go‘zal bo‘lishini targ‘ib qiladi. Buning uchun so‘zda go‘zallik ziynatlari bo‘lishi talab qilinadi. Agar ana shu ziynatlar so‘zda to‘la-to‘kis bo‘lmasa, birgina ziynat, ya’ni chinligi unga yetarli bo‘lishini bayon etadi. *Agar so‘z go‘zallik ziynati bilan bezalmagan bo‘lsa – unga chinlik bezagi yetarlidir. Yolg‘onchining gapi qanchalik chiroyli bo‘lsa, shunchalar qabihdir.*

Navoiy chin so‘zlaydiganlarni oqil kishi deb biladi. Oqilning ish yolg‘on so‘zlamaslik, lekin kishilarga ozor yetkazuvchi, chin so‘zni aytgandan ko‘ra aytmagan ma’qul deb hisoblaydi. *Oqil kishi chindan boshqani demas, ammo barcha chin so‘zni aytish oqil ishi emas.*

Shoir bu o‘rinda tildan har xil yomon niyatlarda foydalanuvchilarni nazarda tutadi. Chunki so‘z deb ba’zi narsalarni aytish ham joiz emas.

Mutafakkirning *“Tiling bilan dilingni bir tut, tili va dili bir kishining aytgan so‘zi but”* degan hikmati nutqning axloqiy haqqoniyligini yanada chuqurlashtiradi. Insonning og‘zaki bayoni qalbidagi niyatga zid bo‘lmasligi kerak. Til va dil birligi samimiylik, vijdoniylik va ishonchning mezonidir.

Navoiy uchun yaxshi nutqning yana bir muhim belgisi – ixchamlik. Ortiqcha so‘z fikrni kuchaytirmaydi, aksincha, uning ta’sirini susaytirishi mumkin. *“Bir deganni ikki demak xush emas. So‘z chu takror topdi, dilkash emas”* bayti “Sab’ai sayyor”da muayyan badiiy-kompozitsion vaziyatda aytilgan bo‘lsa-da, u umumiy nutq qoidasi darajasiga ko‘tarilgan. Takrorning o‘rinsizligi va fikrni muxtasar berish zarurati bu hikmatning asosiy mazmunidir.

“So‘zi hisobsiz – o‘zi hisobsiz. So‘zida parishonlik – o‘zida pushaymonlik” degan hikmatlarda ham nutq bilan tafakkur o‘rtasidagi bog‘liqlik ko‘rinadi. Demak, nutqdagi mantiqiylik inson tafakkurining tartibliligi bilan bog‘liq. So‘zni to‘g‘ri so‘zlash – fikrni to‘g‘ri tashkil qilishning tashqi ifodasidir.

Navoiy so‘z me’yorini foyda va maqsad bilan ham bog‘laydi: *“Befoyda so‘zni ko‘p aytma, foydali so‘zni ko‘p eshiturdan qaytma”*. Bu yerda gapirish va tinglashning nisbati aniq belgilanadi. Inson og‘zidan chiqqan so‘zni me’yorlashi, ammo foydali fikrni qabul qilishga ochiq bo‘lishi lozim. Nutq madaniyati shunday qilib faqat gapirish mahorati emas, axborotni saralab tinglash madaniyatini ham qamrab oladi.

Navoiy nutq odobida sukutni faol axloqiy pozitsiya sifatida ko‘radi. Sukut – gapira olmaslik emas, balki qachon gapirish, qachon to‘xtash kerakligini anglashdir. *“Aytar so‘zni ayt, aytmas so‘zdan qayt”* hikmatida bu qoida juda ixcham ifodalangan. Mazmunli nutqning mezoni so‘z soni emas, uning o‘rinliligi va foydasidir.

Navoiy tilni tiyishni lozim bo‘lgan holatlarda so‘zlab, qolgan hollarda sukutda bo‘lishni, tinglashni odob-ahloqning belgisi ekanligini ta’kidlaydi, tilni tiymoq boshga tushadigan kulfatlardan o‘zni asrash ekanligiga ishora qiladi.

Kamtar odamlar ko‘p gapirishdan qochadilar, ular ko‘p eshitmoqni istaydilar va yoqtiradilar. Eshitmoq kishini boyitadi; ko‘p gapirmoq – sayozlatadi. Ko‘p gapirgan – ko‘p yangilishadi. “So‘zga erk bergan odam – beandisha va pastkash”ligini uqtirar ekan, shoir ezma, vaysaqi kishilarni qoralaydi. So‘zni o‘z o‘rnida, kerak bo‘lgan o‘rinda aytilishini, aytish kerak bo‘lmagan joyda sukut qilishini quyidagicha izohlaydi. *Tan kasalligining asosi – ko‘p yemakdir, qalb kasalining sababi ko‘p demakdir.*

“Hayrat ul-abror”dagi *“Garchi yetib jomi hidoyat manga, so‘zda sukut o‘ldi bag‘oyat manga”* bayti ham Navoiyning sukutga munosabatini ko‘rsatadi. Bu su-

kut ma'nosiz jimlik emas, ma'no oldidagi mas'uliyatdir. Kishi so'zning qadrini anglagan sari uni har vaziyatda sarflayvermasligi kerak. Shu ma'noda tinglash ham axloqiy faoliyat sifatida namoyon bo'ladi.

Zamonaviy muloqot muhitida, ayniqsa, ijtimoiy tarmoqlar va tezkor axborot almashinuvi sharoitida Navoiyning mazkur tamoyili yanada muhim. Inson aytish imkoniyati bor har bir fikrni ommaga aytishi shart emas. Manba va faktni tekshirish, suhbatdoshning sha'nini hisobga olish, hayajonli paytda javobni kechiktirish va befoyda bahsdan tiyilish – Navoiy ta'kidlagan "tilga ixtiyor"ning zamonaviy ko'rinishlaridir.

Navoiy poetikasida so'z jon bag'ishlovchi va ayni vaqtda ruhni halok etishi mumkin bo'lgan qudrat sifatida tasvirlanadi. "Hayrat ul-abror"dagi *"So'zdin o'lukning tanida ruhi pok, ruh dog'i tan aro so'zdin halok"* misralari so'zning ikki tomonlama ta'sirini ifodalaydi. Bu yerda badiiy mubolag'a orqali so'zning inson ruhiyatiga ta'siri kuchaytirib ko'rsatiladi. Daldali so'z umidsiz kishini ruhlantirishi, haqorat yoki tuhmat esa uni chuqur iztirobga solishi mumkin.

Shoir so'zning qimmatini faqat axloqiy emas, estetik mezon bilan ham baholaydi. "Hayrat ul-abror"-da ma'no gavharini topa oladigan kishi "so'z bahrida g'avvos" deb ta'riflanadi:

Ul kishi so'z bahrida g'avvos erur,Kim guhari ma'no anga xos erur.

G'avvos obrazi ma'noni yuzaki emas, chuqur izlashni anglatadi. Navoiy nazarida so'zning haqiqiy qiymati uning bezagida emas, ma'no gavharidadir. Shuning uchun ham u qisqalikni, takrordan qochishni, rostlikni va o'rinlilikni bir-biriga bog'liq nutqiy mezon sifatida ko'radi. Mazmunsiz fikr tashqi jilodan nariga o'tmaydi, chuqur ma'no esa oddiy ifodada ham inson qalbiga yetib boradi.

Navoiyning til va so'z haqidagi fikrlari adabiy-estetik meros bo'lish bilan cheklanmaydi. Ularda zamonaviy nutq madaniyati uchun muhim bo'lgan qator amaliy me'yorlar tizimi mavjud. Birinchidan, so'zlovchi aytgan gapining ijtimoiy va ruhiy oqibati uchun mas'ul. Ikkinchidan, fikr qisqa, mantiqiy va o'rinli ifodalanishi lozim. Uchinchidan, tinglash, sukut va o'zini tiya bilish ham nutq madaniyatining tarkibiy qismi hisoblanadi.

Bu tamoyillar pedagogik muloqot, ilmiy bahs, ommaviy nutq, oilaviy munosabat va raqamli kommunikatsiyaning barchasiga tatbiq etilishi mumkin. Masalan, o'qituvchi uchun *"so'z qatig'i el ko'ngliga ozor aylar"* degan fikr talabaga munosabatda hurmat va muloyimlikni anglatadi, ilmiy muloqotda *"chin so'z – mo'tabar, yaxshi so'z – muxtasar"* fikrning dalillangan va aniq bo'lishini talab qiladi, ijtimoiy tarmoqlarda esa *"aytar so'zni ayt, aytmas so'zdan qayt"* axborotni tarqatishdan oldin mas'uliyat bilan o'ylashga undaydi.

Shu jihatdan Navoiy merosida nutq madaniyati axloq, tafakkur va estetikaning birligi sifatida ko'rinadi. U yaxshi nutqni faqat til qoidalariga muvofiq tuzilgan gap deb emas, balki insoniylikka xizmat qiladigan so'z deb tushunadi. Nutqning to'g'riligi uning grammatik tuzilishi bilan, go'zalligi badiiy vositalar bilan, qadri esa rostligi va foydasi bilan belgilanadi. Bu kompleks yondashuv Navoiy qarashlarining zamonaviy nutqshunoslik va kommunikatsiya madaniyati uchun qimmatini oshiradi.

Xullas, o'zbek adabiy tilining asoschisi, buyuk mutafakkir Alisher Navoiy so'z va til belgisi insonning ziynati ekanligini, so'z ta'rifi, nutq odobi masalalarida bayon etganki, so'z va til haqidagi bu fikrlar bugungi kunda ham insonni barkamol inson sifatida tarbiyalash uchun muhim manba bo'lib kelmoqda.

Rezyume. Maqolada mutafakkir so'zning inson qalbi va ijtimoiy munosabatlarga ta'siri, shirinso'zlik, rostgo'ylik, qisqalik, mantiqiylik, tinglash madaniyati, sukut va tilni tiyish kabi nutqiy-axloqiy tamoyillar yoritilgan. Navoiy hikmatlarining zamonaviy nutq madaniyati bilan mushtarak jihatlari ochib berilgan va ularning ma'naviy-tarbiyaviy ahamiyati asoslangan.

Resume. The article examines the thinker's views on the influence of words on the human inner world and social relations, with particular attention to such ethical and communicative principles as courteous and pleasant speech, truthfulness, conciseness, logical coherence, the culture of listening, silence, and verbal restraint. The common features of Alisher Navoi's wisdom and contemporary principles of speech culture are identified, and their spiritual, moral, and educational significance is substantiated.

Резюме. В статье освещаются взгляды мыслителя на влияние слова на внутренний мир человека и общественные отношения, а также рассматриваются такие речевые и нравственные принципы, как доброжелательность и учтивость речи, правдивость, лаконичность, логичность, культура слушания, молчание и сдержанность в речи. Раскрываются общие черты между мудрыми изречениями Алишера Навои и современными нормами речевой культуры, обосновывается их духовно-нравственное и воспитательное значение.